

kíván népfrontos politikát folytatni: a reformista értelmiséggel vagy a dolgozó osztályokkal. Ha az előbbi mellett dönt, akkor nem volna helyes a továbbiakban is ellenzékinek nevezni a lapot, és a vele szimpatizáló „máskéntgondolkodókat”. Jó lenne továbbá, ha újabb folyóiratok is megjelennének (persze, ha elbírja az illegális nyomdai kapacitás); ez talán segítené a tisztázódási folyamatot.

Végül szeretném megjegyezni, hogy a „máskéntgondolkodók” és a hatalom között létrejött kompromisszum felrúgása után jobb taktikának tartanám – legalább az első időkben – az eddigénél jóval szigorúbb

konspirációt, minthogy az ellenzék értelemszerűen elveszítené azt a viszonylagos védettségét, amit eddig élvezett, s melynek keretei között valóban az látszott a legjobb taktikának, ha minél többen vállalják saját nevükkel nézeteiket. Ennek a helyzetnek, sajnos, megvolt az a hátulütője, hogy még mindig maradtak tabu témák – elsősorban '56, a kádárista vezető garitúra és a szovjet megszállás értékelése –, amelyeket saját nevén komoly elemzésnek nemigen mert senki alávetni. Az álnéven közreadott, de valóban minden belső cenzúrától mentes írások az új periódusban nagyobb hasznot hajtának, mint a tematikus korlátozás árán vállalt nyilvánosság.

Kürthy Emil*

Polgárrá válni

Igaz: „politikai taktikának a szabadságjogok kihívó gyakorlása már nem elég.” De vajon lehetséges-e nálunk intézményesült, ellenzéki „politikai közösség”, amely „kívül áll a közmegegyezésen”?

Lengyelország és Magyarország: néhány különbség

Lengyelországban kialakulhatott ilyen közösség: mert magát a társadalmat is kirekesztették a közmegegyezésből. A lengyelországi társadalmi szerződés felborulásának legszembetűnőbb oka a fogyasztási színvonal emelkedésének megtorpanása, majd hanyatlása. Ez nálunk is bekövetkezhet. Szeretnék azonban három olyan tényezőről szólni, amely Magyarországon nincs jelen, viszont döntő szerepet játszott abban, hogy Lengyelországban a gazdasági válság a társadalom és a vezetés végzetes szakításához vezethetett, megteremtve a radikális ellenzéki mozgalom tömegbázisát.

1. A lengyel munkás úgyszólván be volt zárva a nagy állami szervezetekbe. Alig volt lehetősége arra, hogy az államhatalommal támadt konfliktusaiban a kitérés, a megkerülés taktikáját válassza. A paraszti magángazdaság sem kínált menedéket: állami gyámság alatt tengődött, tőkéjével nem gazdálkodhatott szabadon. A fejlődés magyar útja más volt. *Először*, a hatvanas évek utolsó harmadától valóban nagyüzemesedő mezőgazdaság és a termelőszövetkezetek melléküzemei a munkaerőpiacon komoly vetélytársaivá váltak a városi-állami iparnak. Még hozzá nem csupán növekvő ipari szakmunkaigényükkel, hanem azáltal is, hogy egészen más lehetőségeket teremtettek a családi életstratégiák számára, mint a városi-állami ipar. *Másodszor*, a tsz-tag-sággal járó háztáji és bizonyos szolgáltatások olyan rétegek előtt is gazdálkodói (és többletmunka-végzési) lehetőségeket nyitottak, amelyek korábban ki voltak

zárva az ilyesmiből. Sőt, az ilyen gazdálkodói tevékenységek alacsony kezdőtőke- és nekifutásigénye nagy szabadságot adott: ahhoz is, hogy az emberek kibe járjanak a gazdálkodói és nem gazdálkodói életmód között, és ahhoz is, hogy a gazdálkodás profilját válto-gassák. *Harmadszor*, széles volt az ipari és szolgáltatói melléktevékenységek skálája is; két végpontját a teljes önállósulás, illetve az állami tőkével-gépekkel végzett túlóra és fusi adta. Míg tehát Lengyelországban a nagy szervezetekbe beszorított munkások sorsa, helyzete, ambíciói egységesedtek, hiányérzeteik, elégedetlenségük tudatosítása egyre jobban átpolitizálódott, addig nálunk a viszonylagos autonómiát kínáló gazdasági tevékenységek mintegy lecsapolták a munkásság „izgága” rétegeit, energiáikat az állami szervezeteken kívülre terelték.

2. Lengyelországban a politikailag legaktívabbá váló nagyipari központok olyan ágazatokat képviseltek (hajógyártás, tengeri kikötők, szénbányászat stb.), melyek a köztudatban mindvégig vezető, társadalmi-gazdasági hasznot hajtó ágazatoknak számítottak. Mint első számú valutakitermelő ágazatok vagy az ország kereskedelmi kapui, jelentőségüket a gazdasági válság elmélyülésekor is megőrizték. Az itt foglalkoztatott munkások abban a biztos tudatban élhettek, hogy az ő fejükhöz senki nem vághatja: az állam milliárdokat költ rájuk, hasztalan... Így kollektív alkupozíciójuk jobb volt, mint a nélkülözhetetlenség élményét nem ismerő magyar nagyipari munkásságé, és öntudatosabbak lehettek an-nál. Ezt a különbséget nem egyenlíthette ki, hogy a magyar vezetés a hetvenes években politikai szimbólu-

mot csinált a nagyipari munkásságból, privilégiumokkal és félelemmel övezte.

3. A lengyel államapparátus jobban kasztosodott, éle-
sebben elvált a társadalomtól, mint a magyar, jóllehet
ez utóbbi is nemesi-dzsenti hagyományok és minták
folytatója. Lengyelországban szűkebbek, egyneműbbek
voltak az apparátus és a társadalom közötti alku és átjá-
rás csatornái. S az apparátus belülről is kevésbé diffe-
renciálódott. Nemcsak a reformer lobby hiányzott be-
lőle, hanem a mi agrárlobbink megfelelője is, mely
az előbbivel nagyjából együtt mozoghatott volna. A
kisparaszti magángazdaság túlnyomó szerepe miatt a
lengyel apparátusban csak az állami gazdaságok sze-
reztek pozíciókat, politikai érdekképviselőket. Az ál-
lami gazdasági lobby pedig – már csak munkaszerve-
zete és nagyüzemi mániái miatt is – igazából a
nehézipari lobby agrárius megfelelője volt. Ennek
megfelelően a területi apparátusokra is rátelepedtek a
nagyüzemi érdekcsoportok. Ráadásul a hetvenes
évek közepére a párt- és állami apparátus is addig
ismeretlen méretekben összefonódott: például vajda-
sági szinttől lefelé összevonták a párttitkári és ta-
nácselnöki posztokat.

Ez a kevésbé tagolt apparátus jóval kevésbé szaksze-
rűen működött, mint a mienk. Szakszerűtlenségének
szinte természetes velejárója volt a korrupció, a privilé-
giumok szemérmetlen kihasználása és fitogtatása. 1980
augusztusa után annyi hatalomról és kiváltságról kellett
volna lemondania, hogy az eleve minimálisra csökken-
tette a párbeszéd és a megegyezés esélyeit. Ezért a len-
gyel nyár alapkérdése nem az volt: „Ki kivel egyezik
meg”, hanem az: „Ki kit győz le.”

A lengyel típusú konfrontáció nálunk nem szükséges,
nem elkerülhetetlen, és nem is kecsegtető. Talán sze-
rencsére. Rokonszenvünk és erkölcsi szolidaritásunk a
lengyelekhez húz – mégis vállalnunk kell, hogy a mi
dolgunk itt Magyarországon más.

Egy lehetséges magyar taktika

Ha a konfrontáció taktikáját *proletár* taktikának ne-
vezjük, a magyar társadalom számára lehetséges takti-
kát *polgári* taktikának nevezhetnénk, mivel fő jellege-
tessége a *tárgyalásra kényszerítés*. Arra gondolok, hogy
a munkavállalók és a termelésirányítók viszonyát infor-
mális, rejtett és jórészt negatív eszközökkel – termelés-
visszafogással, munkahely-változtatással stb. – szabá-
lyozott alkuügyletek tömege közvetíti. Ezeket a műve-
leteket kellene most nyíltá, kollektív és kodifikáltak-
ká tenni. Polgárokká kell válnunk!

A magyar kormányzat a rá nehezedő gazdasági kény-
szerekre 1978 után nem a központosítás fokozásával,
nem agyonszervezéssel reagált, hanem azzal, hogy a
gazdasági-gazdálkodói tevékenységnek egy részét áthá-

rította vállalkozó hajlamú egyénekre és közösségekre.
Jelenleg az egyik legfontosabb feladat az államtól el-
nyert autonóm gazdasági területek konszolidálása, ki-
szélesítése, szokásjogi és törvényi körülbástyázása,
egyidejűleg gazdálkodói és érdekvédelmi körök, egye-
sületek, szakcsoportok stb. szervezése. Amíg a politikai
intézményrendszer nem változik meg – amire kevés az
esély –, addig e nem közvetlenül politikai kisközössé-
gek lehetnének az *artikulált* – de önfeláldozó heroizi-
must nem igénylő társadalmi nyomás egyik legfonto-
sabb közvetítői. Erejüket az adja, hogy kiiktatják az
államot mint „kenyéradót”.

A tárgyalási helyzetek teremtésének másik terepe a
szakszervezet és a szociálpolitika volna. Számolnunk
kell vele, hogy a közeljövőben megszűnhet az az áll-
pot, amikor a társadalom szegény rétegei alkupozíciók-
kal nem rendelkező, tehetetlen peremcsoportokra – ci-
gányokra, felbomlott családokra, nyugdíjasokra stb. –
korlátozódnak. Olyan családok sodródhatnak a létmini-
mum határa alá, amelyek elégedetlenségüknek képesek
nyomatékot adni. Ezért mindenekelőtt új szociálpoli-
tikai koncepcióra van szükség. Tengelyében annak a –
politikai szándékainkkal is egybevágó – követelmény-
nek kell állnia, hogy a szociális juttatások minél széle-
sebb körét válasszák le a munkaviszonyról (gyes kiter-
jesztése, munkanélküli és átképzési segély stb.), és te-
gyék állampolgári joggá. Másodsor, a hagyományos
bérigények határozottabb képviselőtől a szakszerve-
zeteknek új üzemszervezési, gazdálkodási formák kiví-
vásával is meg kellene próbálkozniuk. A ma uralkodó
üzemszervezeti formák – mint Juhász Pál elemzései
nemegyszer kimutatták – hatalmi indíttatásúak, a szak-
tudás részben mesterségesen fenntartott monopóliumán
alapulnak. Igyekeznünk kell a kompetenciák és döntési
jogkörök minél nagyobb részét lerángatni a közvetlen
termeléshez közeli szintekre, az üzem, a részleg, a cso-
port, a brigád stb. szintjére. Ha a közvetlen termelők ily
módon részesévé válnak a gazdálkodói tevékenység-
nek, akkor érdekvédelmi követeléseiket is képesek lesz-
nek a lehetőségekhez szabni: tudva, hogy adott gazda-
sági helyzetükben mit *lehet* követelni, vállalják, hogy
azt *kell* is követelniük. Ha viszont a gazdálkodói funk-
ciók birtokbavétele nem történik meg, akkor a munká-
sok számára nem marad más, mint a bérvetelések
felfelé hajszolása, az állam számára pedig az állandó
anyagi engedelmények – hogy intézményi téren ne kény-
szerüljön engedni. Ebben a helyzetben mindkét fél úgy
érezheti, hogy a másikat terheli a felelősség a gazdaság
csődjéért: az állam a rá nehezedő szüntelen nyomást
okolhatja, a munkavállalók a gazdasági döntések állami
monopolizálását.

Az említett két területen a társadalmi nyomást szigo-
rúan *tárgyszerű* keretek között lehetne tartani; amennyi-
re lehet, elkerülve, hogy az apparátus minden vitás kér-
dést túldramatizáljon, közvetlenül politikai vagy ideo-

lógiai kérdésként kezeljen és – rendőrért kiáltva – egyre magasabb szintű konfrontációkba meneküljön. *Jogba akaszkodásnak* is nevezhetném ezt a taktikát, mert a törvények adta mozgástér józan, de következetes kihasználásában áll. Eredményképpen a gazdasági kényszer hatására tett engedmények kölcsönösen elismert, tárgyalási és vitahelyzetekben megvédhető jogokká alakulhatnak át.

(Értelemiségi terepen e magatartás megfelelője az – egyesek által találóan – *akadályelhárító reformfolyamatnak* nevezett elképzelés feltűnése lehet.)

Ebben a játékban mindkét fél megrázkódtatások nélkül keresheti új és új társadalmi szerepeit. De nemcsak a megrázkódtatások kerülése miatt fontos a jogba akaszkodás, a tárgyalásra kényszerítés taktikája. Haltestű politikai kultúránkba csontvázat kell építeni, s ehhez az szükséges, hogy szokássá váljon az önálló igények megfogalmazása, a másik fél álláspontjának józan mérlegelése, a tárgyalóképesség és a megegyezési készség.

Az ellenzék lehetőségeiről

A fentiek nem az ellenzékre, hanem nagyobb társadalmi csoportokra vonatkoznak. Sőt, az ellenzék vezetője vagy kezdeményezője sem lehet a vázolt átalakulásoknak. Miben állhat hát az ellenzék funkciója, ha túl akar jutni azon a nem átugorható, de ma már nem termékeny szakaszon, amikor pusztá létével demonstrálja, hogy a szabadságjogokat el lehet hódítani?

A humán értelemiség Magyarországon alig rendelkezik az alternatív jövedelemszerzés politikailag semleges lehetőségeivel. Elsősorban ez ad módot arra, hogy szellemi életünket a cenzúra és öncenzúra eszközeivel korlátozzák és deformálják. Az ellenzék egyelőre itt talál-

hatja meg fő feladatát. Először is a *gondolatok vámentes szabadkikötőinek* létrehozásában, a nemzeti sorskérdések szabad megvitatásának lehetővé tételében. A cél nem is annyira a belső forgalom, mint inkább a szabad és nem szabad kikötők közötti közlekedés kibontakoztatása lenne. A kikötők elkülönülnek, de a hajósoknak nem szabad elszakadniuk egymástól! Ahogy a *Bibó-émlékkönyv* ellenzékiek és nem ellenzékiek közös vállalkozása volt, a *Beszélő* és az *AB Kiadó* is nyitva kell hogy álljon mindenki előtt.

Másodszor, e független fórumok működése mérsékeli a kultúra hivatalos fórumain megjelenőkre nehezedő politikai és egzisztenciális nyomást, s ezzel szélesíti az ő játéktérüket is.

Tudom, az itt vázolt feladatkör nem nagyon hálás, erős emberi tartást igényel. Hiszen azt állítom, hogy az ellenzékiek, bár tevékenységük nélkülözhetetlen, nem juthatnak politikai vezető szerephez. Ráadásul a szólási szabadság terének tágítása inkább csak a bent lévők előtt nyit meg a korábbinál nagyobb szakmai és politikai karrierlehetőségeket. Végül az ellenzék megtorló intézkedések, atrocitások is sújtják, s ezeket bár jogait keményen védelmezve, mégis némi távolságtartó humorral kell kezelnie, kerülne kell a túldramatizáló megoldásokat, arra kell törekednie, hogy a mindenkori másik fél gyomorfehély nélkül tudomásul vegye és elismerje: létezik.

Ellenzék van, és legyen továbbra is. De nem az a dolga, hogy intézményesült politikai közösséggé szerveződjön. Olyan *közmegegyezésen kívüli fórumokat* kell létrehoznia, amelyeken *minden új közmegegyezésre* törekvő egyén vagy csoport eszmét cserélhet. Mert vegyük észre, a közmegegyezésen kívül helyelkedő fórumok létezését az a helyzet teszi lehetővé, amelyben egy új közmegegyezés nem eleve esélytelen!

Könczöl Csaba

Levél Kis Jánoshoz

Kedves János!

Nagy érdeklődéssel olvastam a *Beszélő* 3. számában helyzetelemzésedet, és a körünkben eluralkodott „csend megtörésére” szólító felhívásodat. Aminek, mint írod, „ideológiának” kellene lennie, alanya az általad „demokratikus ellenzéknek” nevezett „politikai közösség” kellene legyen, amely – úgymond – „kívül áll a közmegegyezésen”.

Felhívásod, legalábbis számomra, teljesíthetetlen. Ennek több oka van. Ezek:

1. Amennyiben a „demokratikus ellenzék” általad

többször is hangsúlyozottan fontos ismérve, hogy „kívül áll a közmegegyezésen”, véleményem szerint ez időben *nem létezik*. A hol így, hol úgy (általad „demokratikus ellenzéknek”) emlegetett laza és nem politikai indítékotól vezéreltve kialakult *halmaz* annak a hallgatólagos („közmegegyezéses”) előfeltevésnek köszönhető létét, hogy a hatalom (ameddig érdeke) törekszik betartani azokat az ígéreteket, amiket különféle nemzetközi fórumokon a polgári szabadságjogokkal kapcsolatban tett. Ez a „közmegegyezés”, még ha nem is működik mindig súrlódásmentesen, tudtommal eddig egyik